

PIPE DE LUT CU INSCRIȚII ȘI MĂRCI DIN COLECȚIA I.C.E.M. TULCEA

Costea Iuliana*

Abstract: *The archaeological excavations in Tulcea County have led to the identification of an important number of clay pipes and fragments of pipes, proof that tobacco was smoked in Dobruđja Province, as well as in the Balkan Peninsula and Ottoman Empire since the beginnings of the 17th century. In this article, we analyze the makers' stamps and the inscriptions in Arabic that have been preserved on these artefacts. The stamps represent names of craftsmen, such as Yekta, Hüsniü or Babalık, some of them renowned for the quality of the clay pipes manufactured in their workshops from Tophane, a district of Istanbul, where the pipe-makers guild was established in the second half of the 18th century.*

Rezumat: *Săpăturile arheologice realizate în județul Tulcea au permis identificarea unui număr mare de fragmente de pipe și pipe de lut, dovada practicării fumatului de tutun în Dobrogea, ca de altfel în întreaga Peninsulă Balcanică și în Imperiul Otoman încă de la începutul sec. al XVII-lea. În articol ne oprim atenția asupra unui lot de pipe cu ștampilele ale meșterilor și inscripții cu grafie osmană redată pe aceste piese. Ștampilele reprezintă nume de meșteri precum Yekta, Hüsniü sau Babalık, renumiți pentru calitatea excepțională a pipelor produse în atelierele din Tophane.*

Keywords: *Ottoman clay pipes, Babadag, Măcin, Isaccea, 17th-19th century, stamped pipes, inscriptions and seals in Arabic.*

Cuvinte cheie: *pipe din lut turcești, Babadag, Măcin, Isaccea, sec. XVII-XIX, inscripții, ștampile cu grafie osmană.*

Cercetările arheologice desfășurate de-a lungul anilor în localitățile județului Tulcea au permis identificarea unui număr mare de pipe de lut ce se încadrează în intervalul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XX-lea. În literatura de specialitate astfel de piese arheologice au fost încadrate cronologic și tipologic¹ și atribuite unor centre mari de producție din Imperiul Otoman, precum Istanbul, Lüleburgaz, Sofia, Varna. Pipele sunt mărturia practicării fumatului de tutun în spațiul balcanic încă din sec. al XVII-lea, obiceiul fiind preluat de la marinarii și negustorii vest-europeni, precum englezii și olandezii, probabil și de la cei genovezi și venețieni². Opinia împărtășită de specialiști este cea că la 1600 fumatul de tutun cu pipă era practicat în Imperiul Otoman³ iar la 1604

* Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Str. Progresului, nr. 32, 820009, Tulcea.

¹ Hayes 1980; Hayes 1992; Robinson 1983; Robinson 1985; Stančeva 1972; Gosse 2007.

² Laufer 1924, 59 și urm.; Robinson 1983, 265; Fotić 2011, 89 și urm.

³ Bakla 1993, 17 și urm.

exista în Sofia⁴ un atelier de producție a pipelor din lut, centrele din Istanbul și Lüleburgaz dezvoltându-se cu precădere în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea. Anularea interdicțiilor privind fumatul de tutun începând cu jumătatea sec. al XVII-lea și răspândirea rapidă a acestei obicei au determinat deopotrivă dezvoltarea unui adevărat meșteșug privind producerea de pipe, în special a celor din lut și intensificarea comerțului cu produse de tutungerie, precum tutunul în sine, dar și lulele, imamele, tacâmuri și tăvițe de ciubuc etc. În sec. al XIX-lea, în Dobrogea aflată încă sub administrație otomană, se cultiva tutunul în kazaua Măcin⁵ unde se obținea o producție apreciabilă, cantități însemnate fiind exportate pe la Măcin-Brăila, către Țara Românească⁶.

În studiul de față ne oprim atenția asupra unor exemplare ce prezintă inscripții otomane și ștampile redată cu grafie osmană⁷, descoperite la Babadag, Isaccea, Isaccea-*Noviodunum*, Măcin și Slava Rusă-(*L*)*Ibida*⁸. Cu foarte puține excepții, pipele au fost descoperite în contexte arheologice cu niveluri stratigrafice deranjate de intervenții moderne sau au fost inventariate *passim*. Până în prezent, cele mai numeroase pipe și fragmente de pipe provin din săpăturile arheologice preventive realizate la Babadag în perioada 1991-1993⁹ în curtea Geamiei Ali Gazi Pașa și în anul 2004¹⁰ la autogara din oraș. Lotul de pipe din acest ultim punct conține piese timpurii, din sec. XVII, lucrate din pastă de caolin¹¹, de mici dimensiuni, decorate sărăcăcios prin incizare sau cu roțița în motive geometrice. Acestea sunt cele mai numeroase, comparativ cu cele din sec. XIX, o explicație existând în situația arheologică întâlnită¹², cu niveluri arheologice superioare deranjate.

Din lotul de pipe din punctul *Geamie* (Babadag) remarcăm prezența a șase exemplare, fragmentare, cu inscripții redată pe gambă. Sunt lucrate din caolin, cu

⁴ Stančeva 1972, 82; Robinson 1983, 265; Sirakova 1987, 237; Bakla 1993, 17 și următ.

⁵ Mateescu 1994; Ionescu 1904, 739.

⁶ Mateescu 1994 (vezi și bibliografia); Diculescu *et alii* 1970, 106-108, 249-252.

⁷ Mulțumesc și pe această cale domnului Eugen Nicolae pentru sugestiile cu privire la interpretarea inscripțiilor de pe pipe.

⁸ Desenele pipelor au fost făcute de Camelia Geanbai iar fotografiile au fost realizate de Gabriel Dincu cărora le mulțumesc și cu această ocazie.

⁹ Vasiliu 1996.

¹⁰ Jugănar 2005.

¹¹ Tot din pastă de caolin sunt lucrate și pipele așa-numite imitații olandeze. M. Stančeva le consideră timpurii, lucrate în ateliere locale, imitații ale formei de pipe olandeze.

¹² Arhiva ICEM Tulcea; în rapoartele de săpătură arheologică preventivă realizate pentru mai multe obiective investiționale din localitatea Babadag se precizează existența unui nivel arheologic deranjat, cu materiale arheologice identificate în context cu deșeuri menajere contemporane.

gamba de formă octogonală și inel bine reliefat. Câmpul inscripției, aplicat cu roțița¹³, este în chenar, cu o scriere corectă și îngrijit realizată, însă nu în totalitate lizibil. Un alt fragment de pipă, descoperit passim la (L)Ibida – Slava Rusă, lucrat tot din pastă de caolin, cu firnis negru și decor realizat cu roțița, păstrează pe găvan aceeași inscripție identificată pe două exemplare de la Babadag: *al-kulub lika-i al-mahbub*. Analogii se pot face cu alte exemplare descoperite la Belgrad¹⁴, Szekszárd¹⁵, Palánka¹⁶ și Timișoara¹⁷. O altă inscripție identificată permite analogii cu piese de la Saraçhane și se poate citi [*Elimi her*] *lüle duhane layik görmek*¹⁸. J. W. Hayes le include în tipul I, modelate cu o gambă lungă, poligonală și găvan de mici dimensiuni, decorate modest, cu roțița dințată¹⁹ și le încadrează în perioada sec. al XVII-lea.

Ștampilele meșterilor păstrate pe fragmentele de pipe sunt de regulă de formă rotundă sau ovală, cu numele redată în limba turcă și caractere arabe și sunt specifice pipelor în sec. XVIII-XIX. E. Bakla, în studiul asupra pipelor de la Tophane²⁰ prezintă o listă cu nume/supranume de meșteri și ani identificați pe ștampilele aplicate pe pipe. Numele *Ykta/Yekta* (din turco-osmană *yek*, trad. *unu*) apare redat cu anul 1773; pe exemplarele din colecția ICEM Tulcea nu apare și anul, însă considerăm că cel puțin pentru pipele de la Babadag este mai corectă încadrarea în sec. al XIX-lea. Ștampila se păstrează pe șase fragmente de pipe, toate lucrate din pastă de culoare roșie, de bună calitate, cu angobă roșie²¹. J. W. Hayes²² propune ca datare sec. al XIX-lea pentru acest tip, la fel R. Robinson pentru cele de la Corint²³; analogii se pot face și cu piesele de la Silistra²⁴, Provadia²⁵ și Veliko Târnovo²⁶ încadrate de asemenea în sec. al XIX-lea.

¹³ Bakla 1993, 50.

¹⁴ Bikić 2003, 81.

¹⁵ Gaál 2004, 286, poziția 82. Mulțumesc și pe această cale domnului Berecki Sándor, Muzeul Județean Mureș, pentru precizarea acestor două puncte, Szekszárd și Palánka din Ungaria.

¹⁶ Gaál 2004, 286, 287, poziția 83.

¹⁷ Kopeczny, Dincă, 2012, 185, catalog 57; pentru același tip de pipă, probabil și aceeași inscripție, vezi Humphrey 1990, 3, fig. 1 (Mytilene).

¹⁸ Hayes 1980, 5.

¹⁹ Hayes 1992, 393.

²⁰ Bakla 1993, 41.

²¹ Kocabaş 1962, 12, 13; Robinson 1983, 266; Robinson 1985, 153, 155 (nota 16); Bakla 1993, 49, 50; Gruia 2012, 261, 262; Gusar 2008, 139 prezintă în detaliu tehnicile de realizare a pipelor, făcând trimitere la regiunea Van din Turcia, de unde meșterii lulari din atelierele de la Tophane și Iznik foloseau materia primă, respectiv un lut fin de foarte bună calitate.

²² Hayes 1980, 7.

²³ Robinson 1985, Plate 59/C122.

²⁴ Todorov 2010, 821.

²⁵ Haralambieva 1986, 145 și 146.

De la Babadag–*Geamie* provin și pipe fragmentare lucrate din pastă fină, roșiatică cu angobă de culoare crem (7.5 YR 6/4), cu găvan scund, gambă de mici dimensiuni și fațetată, cu decor bogat aplicat în registre de mici ovale cu linii radiale și palmete²⁷. Au aplicată ștampila cu inscripția *şaşan*, uneori însoțită de un al doilea marcaj cu frunzuliță. M. Stančeva le încadrează în secolul al XVIII-lea, *tipul I Varna*²⁸, cu analogii la Ruse²⁹, Veliko Târnovo³⁰, Şumen³¹, Silistra³², Corint³³, Atena³⁴, Moscova³⁵, Bucureşti³⁶, Iaşi³⁷. R. Robinson și J. W. Hayes le încadrează sec. XVIII-XIX.

O altă ștampilă redă numele *Babalik*, cu scris retrograd: litera kaf ک este în poziția finală, legată corect de lăm, însă incorect scrisă la începutul cuvântului). Considerăm că poate fi vorba despre o imitație, atât a pipei cât și a ștampilei după o piesă asemănătoare, produsă cel mai probabil la Tophane. Acest meșter este menționat de H. Kocabaş³⁸ în lista meșterilor de la Tophane ce au activat în sec. al XIX-lea, la fel J. W. Hayes precizează același nume ștampilat pe pipe din lotul de la Saraçhane. M. Stančeva propune pentru acest marcaj³⁹ traducerea cuvântului *balalik/babalak* cu termenul de „socru”; din limba turcă cuvântul se traduce ca *paternitate, tată vitreg*, în oricare dintre situații fiind vorba despre înțelesul rădăcinii cuvântului *baba* + suf. *lık*, trad. lb. rom. *tată*.

Marcajul cu numele *Hüsünü* se păstrează pe un fragment de pipă lucrată din pastă de bună calitate, cu angobă de culoare cărămidie, decorată cu roțița. Numele este menționat în lista lui H. Kocabaş și în studiul lui E. Bakla ca fiind al unui renumit meșter din sec. al XIX-lea. Acestuia i se atribuie și marcajul bilingv, cu grafie redată cu caractere osmane și latine, fiind unul dintre puținii meșteri cunoscuți care produceau și pentru export, cu precădere pentru Franța⁴⁰.

²⁶ Ilčeva 1975, 187-188.

²⁷ Costea, Stănică, Ailincăi 2007, 338 (Grupa A, tip III, Pl. III/8-10).

²⁸ Stančeva 1972, 83, 84.

²⁹ Sirakova 1987, 241; tab. II/6.

³⁰ Ilčeva 1975, 183; tab. II/15, 16.

³¹ Božilova, Sirakova 1991, tab. I/2.

³² Todorov 2010, 817; fig. 4/IX; fig. 7/10.

³³ Robinson 1985, pl. 56/C93-C99.

³⁴ Robinson 1985, pl. 62/A20.

³⁵ Volkov 1999, fig. 6/12.

³⁶ Ionașcu, Zirra 1959, 76; Pl. 68/1-3.

³⁷ Andronic, Neamțu, Dinu 1967, 265 și următ.; fig. 70/7, 11.

³⁸ Kocabaş 1962, 13.

³⁹ Stančeva 1972, 97.

⁴⁰ Bakla 1993, 43.

Pe două pipe fragmentare descoperite la Măcin și una de la Babadag se citește inscripția *Averman oğlu* (în lb. turcă, *fiul lui Averman*). Analogii se pot face cu piese de la Provadia⁴¹, Silistra⁴² și chiar Moscova⁴³. Pentru cele de la Varna, M. Stančeva aduce în atenție numele Gurman și nu Averman, probabil fiind vorba despre o interpretare diferită datorată grafiei asemănătoare a literelor ayin ع și gayin غ în scrierea osmană și a calității ștampilei. I. Volkov⁴⁴ propune pentru aceeași inscripție și interpretarea *Urman oğlu* pe care o considerăm puțin probabilă pentru una din piesele publicate (nr. 3, 3/3) fiind vorba despre litera ayin ع în ligatură cu vav و .

Nu toate marcajele păstrate pe fragmentele de pipe sunt lizibile, fie din cauza stării de conservare a pieselor sau a calității ștampilei, fie din cauza grafiei incorecte sau a modalității de abreviere folosită de meșter, ceea ce nu permite o bună interpretare a acestora. În analiza acestui lot de pipe de lut cu inscripții și ștampile cu monograme redată cu caractere arabe am utilizat⁴⁵ clasificarea M. Stančeva și R. Robinson⁴⁶, respectiv trei grupe caracterizate și definite pe baza formei găvanului și a modului în care evoluează aceste tipuri: a). pipe cu bolul sau găvanul de formă rotundă; b). pipe cu găvanul în formă de disc și c). pipe cu găvanul în formă de clopot sau floare de narcisă (Pl. 1).

Catalog⁴⁷

Pentru catalog au fost utilizate următoarele abrevieri:

Dg = diametru găvan; Di = diametru inel; L = lungime; H = înălțime.

1. Fragment pipă, inv. 44.290/9, L = 28 mm, Di = 22 mm, Babadag–*Geamie*, lucrată din pastă de caolin. S-a păstrat un fragment de gambă, de formă octogonală, cu o inscripție cu caractere arabe. Inelul este bine evidențiat, decorat cu roțița dințată. Câmpul inscripției este încadrat într-un chenar, ilizibil în zona de îmbinare și se citește [...] *kulub [lika al-ma]hbu[b]*. Analogii: Belgrad (Bikić 2003, 81, Tip XII/5), Timișoara (Kopeczny, Dincă 2012, 185, catalog 57). Datare: sec. al XVII-lea (Pl. 3/1).

⁴¹ Haralambieva 1986, 146.

⁴² Todorov 2010, 821.

⁴³ Volkov 1999, fig. 3/2.

⁴⁴ Volkov 1999, fig. 3/3.

⁴⁵ vezi și Costea, Stănică, Ailincăi 2007, 336-340.

⁴⁶ Robinson 1985, 154, fig. 1; vezi și Gruia 2012, 271, anexa 1.

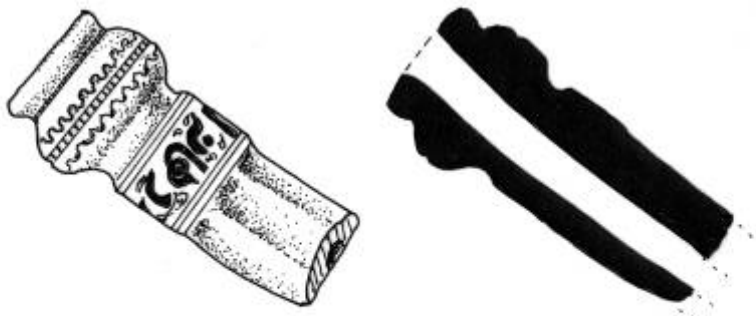
⁴⁷ Desenele au fost realizate de Camelia Geanbai, desenator artistic, căreia îi mulțumim și pe această cale.

2. Fragment pipă, inv. 44.290/11, L = 34 mm, Di = 22 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin, cu angobă neagră. Gamba de formă octogonală păstrează o inscripție cu caractere arabe, încadrată în chenar și un inel bine evidențiat. Se citește [...] *kulub lika-i al-mahbub* [...]. Analogii: Belgrad (Bikić 2003, 81, Tip XII/5), Timișoara (Kopczyński, Dincă 2012, 185, catalog 57). Datare: sec. al XVII-lea (Pl. 3/2).

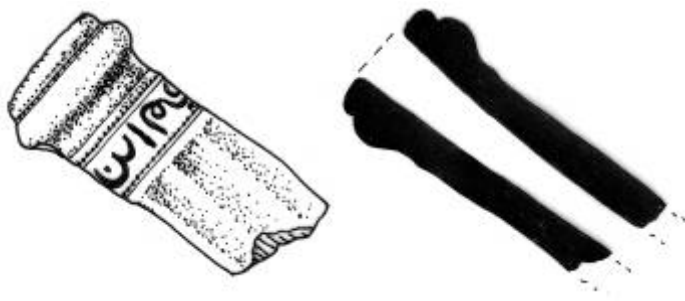

3. Fragment pipă, inv. 44.290/6, L = 49 mm, Di = 23 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin, cu angobă de culoare gri-cenușiu deschis. Gamba păstrată este de formă octogonală, cu inel bine reliefat, decorat cu roțița dințată. Inscripția păstrată este încadrată într-un chenar triplu, cu o zonă de îmbinare a literelor ilizibilă, datorată cel mai probabil aplicării circulare, cu roțița. Se citește [...] *lülü duhane layik görmek*. Datare: sec. al XVII-lea, Hayes tip I (Pl. 3/3).

ك لولر و هامة لا بق كورمك ا

4. Fragment pipă, inv. 44.290/1, L = 43 mm, Di = 21 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin. Gamba are formă heptagonală, cu inel puțin reliefat și prezintă inscripție cu caractere arabe, într-un chenar trasat cu roțița dințată. Se citește *mh[...]* *Ibrahim ibn* (Ibrahim fiul lui). Datare: secolul al XVII-lea (Pl. 3/4).

حبيب ابراهيم

5. Fragment pipă, inv. 44.290/8, L = 28 mm, Di = 22 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin, cu angobă de culoare albă. Gamba poligonală păstrează o inscripție în chenar, ilizibilă, cu excepția câtorva litere; inscripția se repetă inversată. Datare: sec. al XVII-lea (Pl. 3/5).

6. Fragment pipă, inv. 44.290/3, L = 40 mm, Di = 19 mm, Babadag–Geamie, lucrată din caolin, păstrează o inscripție în chenar, ilizibilă, cu excepția câtorva litere *bin hn mn* (fiul lui). Datare: sec. al XVII-lea (Pl. 3/6).

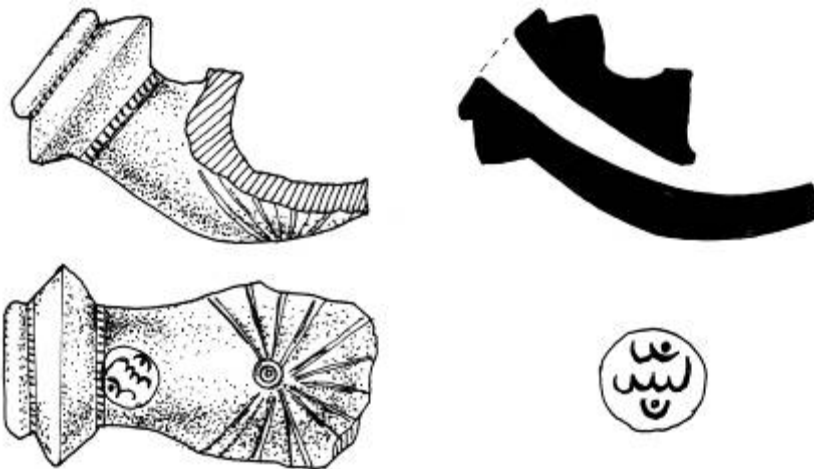
7. Pipă, fragmentară, inv. 50.121, Dg = 22 mm, L = 36 mm, H = 36 mm, (L)Ibida–Slava Rusă, lucrată din pastă de caolin, cu angobă neagră. Găvanul este decorat cu roțița dințată și are inscripția în chenar. Se citește *al-kulub lika-i al-mahbub*. Analogii: Belgrad (Bikić 2003, 81, Tip XII/5), Timișoara (Kopeczny, Dincă 2012, 185, catalog 57). Datare: sec. al XVII-lea (Pl. 3/7).

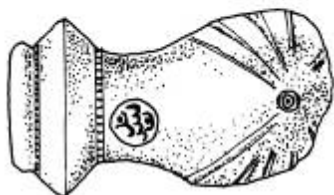
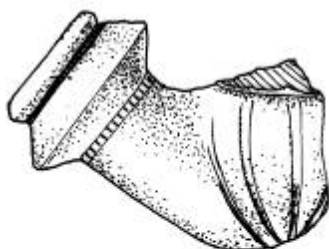
8. Fragment pipă, inv. 44.290/4, L = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin, păstrează o ștampilă rotundă cu caractere arabe. Dată: sec. XVII-XVIII (Pl. 3/8).

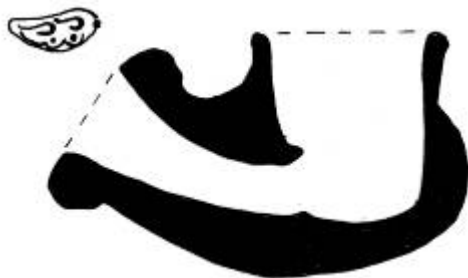
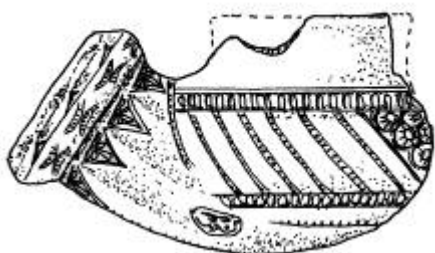
9. Fragment pipă, inv. 44.290/30, L = 46 mm, Di = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin, decoarăată cu roțița dințată, păstrează aceeași ștampilă rotundă rotundă ca și exemplarul de mai sus. Dată: sec. XVII-XVIII (Pl. 4/9).

10. Fragment pipă, fără inv., L = 44 mm, Di = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de caolin, păstrează același decor și ștampilă ca exemplarul de mai sus, cel mai probabil a fost lucrată în același tipar ca precedenta. Dată: sec. XVII-XVIII (Pl. 4/10).

11. Pipă fragmentară, inv. 44.280, L = 52 mm, H = 39 mm, Di = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare crem (5 YR 5/4); găvanul de formă rotundă (Grupa A, tip III) este decorat cu roțița dințată și palmete, gamba fațetată, decorată cu palmete, se termină cu un inel decorat; păstrează o șampilă cu caractere arabe. Dată: sec. al XVIII-lea (Pl. 4/11).

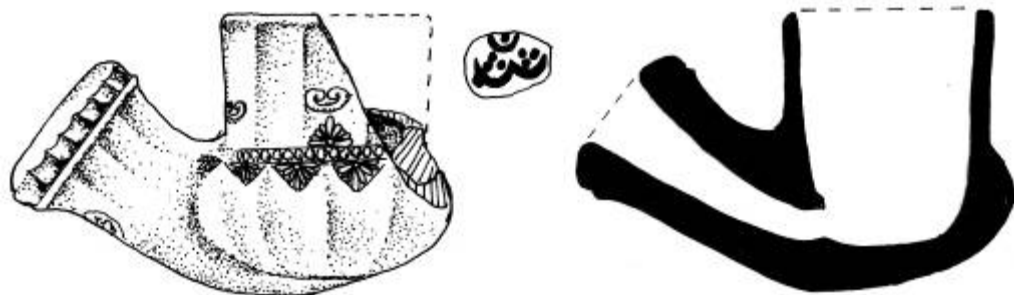
12. Fragment pipă, inv. 44.290/42, L = 26 mm, Di = 23 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă roșiatică; gamba scurtă, terminată cu un inel festonat păstrează o șampilă rotundă ce se poate citi *Hayatı/Hyazi??* (din turco-osmană *hayat*, în trad. *viață*). Dată: sec. al XVIII-lea (Pl. 4/12).

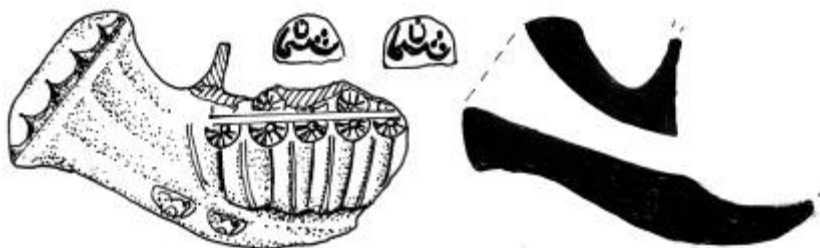
13. Fragment pipă, inv. 44.290/33, L = 34 mm, Di = 21-22 mm, Babadag-Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare maronie; gamba scurtă se termină cu un inel modelat în formă octogonală (petale de flori) și păstrează o șampilă rotundă cu caractere arabe. Datare: sec. al XVIII-lea (Pl. 4/13).

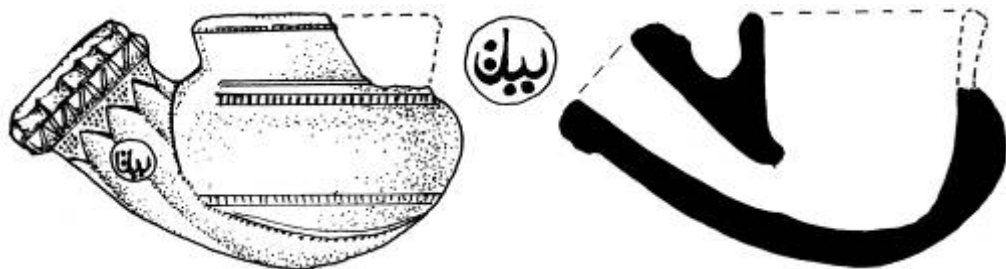
14. Pipă fragmentară, inv. 44.177, L = 54 mm, Dg = 34 mm, H = 40 mm, Di = 25 mm, Babadag-Geamie, lucrată din pastă și angobă roșiatică, găvan rotund (Grupa A), fațetat, decorat cu palmete și roțița dințată, bordură înaltă, fațetată, gamba fațetată se termină cu un inel festonat; are inscripția *șașan*. Datare: sec. al XVIII-lea (Pl. 4/14).

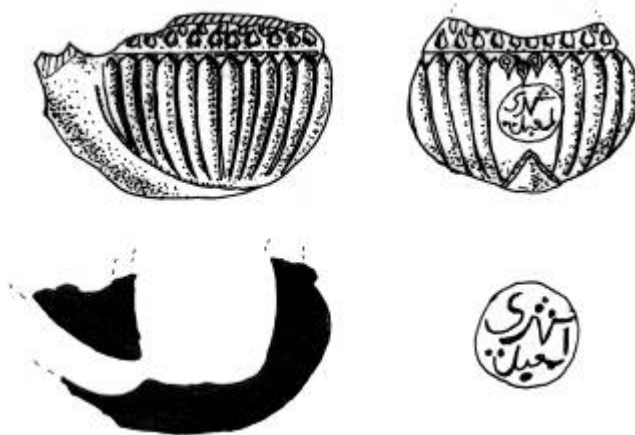
15. Pipă fragmentară, inv. 44.290/27, L = 47 mm, Di = 26 mm, Babadag-Geamie, lucrată din pastă și angobă roșiatică (2.5YR 4/6), decorată cu roțița dințată și palmete; păstrează două șampile cu aceeași inscripție arabă pe gamba polifațetată și o a treia de găvan. Datare: sec. al XVIII-lea (Pl. 4/15).

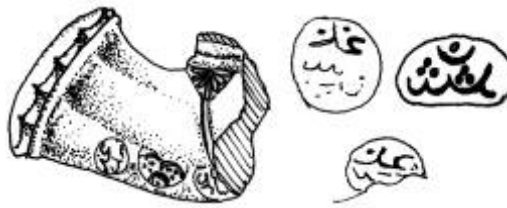
16. Pipă, fragmentară, inv. 44.158, L = 50 mm, Dg = 37 mm, H = 34 mm, Di = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de culoare crem (10YR 6/4), decorată cu roțița dințată, găvan rotund (grupa A), gamba este fațetată, inelul festonat, păstrează un marcaj ce se poate citi *Babat??*. Dată: sec. al XVIII-lea (Pl. 5/16).

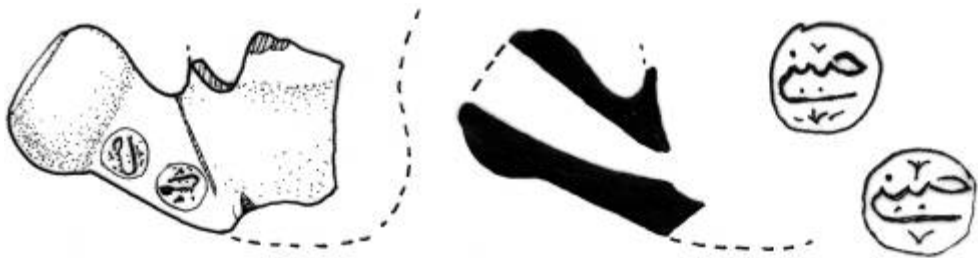
17. Pipă, fragmentară, fără nr. inv., Dg = 30 mm, L = 41 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă de culoare cărămizie (5YR 4/6); găvanul este decorat și păstrează ștampila *Şehrî [...]* (orașul...). Dată: sec. al XVIII-lea (Pl. 5/17).

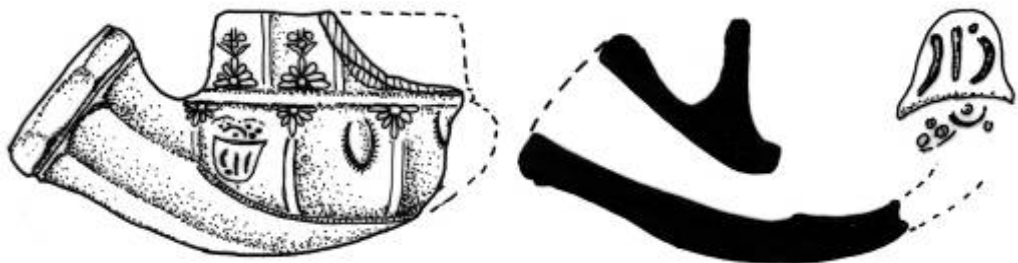
18. Fragment pipă, inv. 44.290/17, L = 33 mm, Di = 23 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă fină de culoare portocalie (7.5YR 7/6); are aplicate trei ștampile, din care două ilizibile; a treia se citește *şaşan*. Dată: sec. XVIII-XIX (Pl. 5/18).

19. Fragment pipă, inv. 44.290/10, L = 42 mm, Di = 21 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă fină de culoare portocalie (5YR 5/6); are aplicate două ștampile aproximativ rotunde, cu numele *Hüsni*. Analogii: Varna (Stančeva 1972, 97).
 Datate: sec. XVIII-XIX (Pl. 5/19).

20. Fragment pipă, inv. 44.162, L = 56 mm, Di = 24 mm, H = 33 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă roșiatică, cu angobă crem (light brown 7.5YR 6/4); gamba este scurtă, fațetată, găvanul este decorat cu palmete aplicate în registre (Grupa A, tip III). Ștampila se citește *zar şaşan*. Datate: sec. XVIII-XIX (Pl. 5/20).

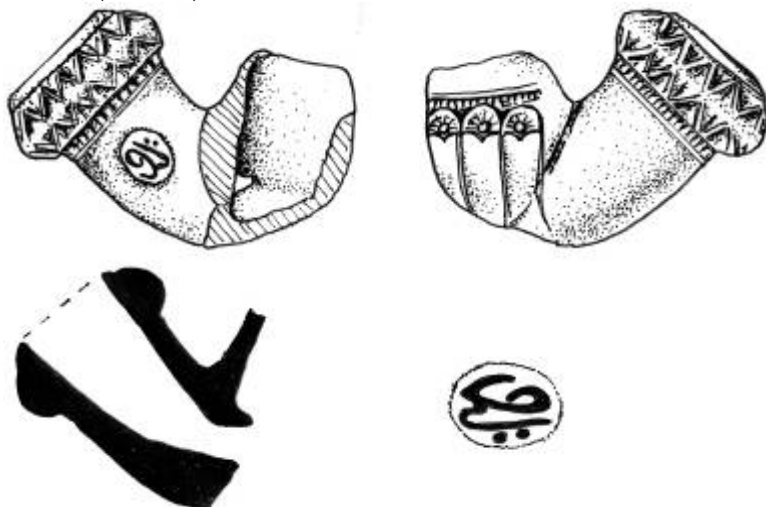
21. Fragment pipă, inv. 44.290/20, L = 42 mm, Di = 26 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare crem; gambă scurtă, fațetată, păstrează două ștampile ce se citesc *Ama* ?? Datate: sec. XVIII-XIX (Pl. 5/21).

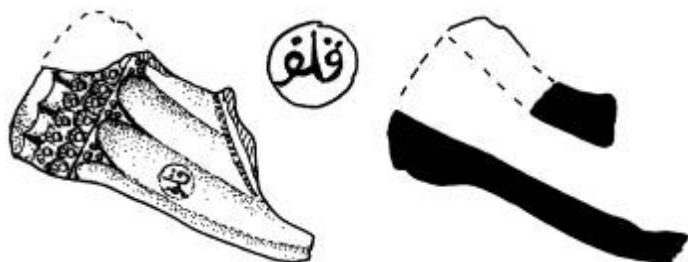
22. Pipă, fragmentară, fără nr. inv., L = 42 mm, Dg = 31 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare crem, găvan decorat în registre cu palmete; păstrează ștampila *Haki*. Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 5/22).

23. Pipă, fragmentară, inv. 44.290/47, L = 48 mm, Di = 24 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare crem; inel bine reliefat, decorat cu roțița dințată; găvanul scund, decorat în registre, cu palmete. Pe gamba scurtă are aplicată o ștampilă rotundă și se citește *Haki*. Analogii: Corint (Robinson 1985, Pl. 49/C21, Pl. 54/C70, Pl. 55/C81), Atena (Robinson 1985, Pl. 63/A32). Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 6/23).

24. Fragment pipă, inv. 44.290/28, L = 42 mm, Di = 24 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșu-cărămiziu, cu urme de ardere secundară. Se păstrează pe gamba scurtă și fațetată ștampila *Kalaf*, cu palmete aplicate pe inelul festonat. Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 6/24).

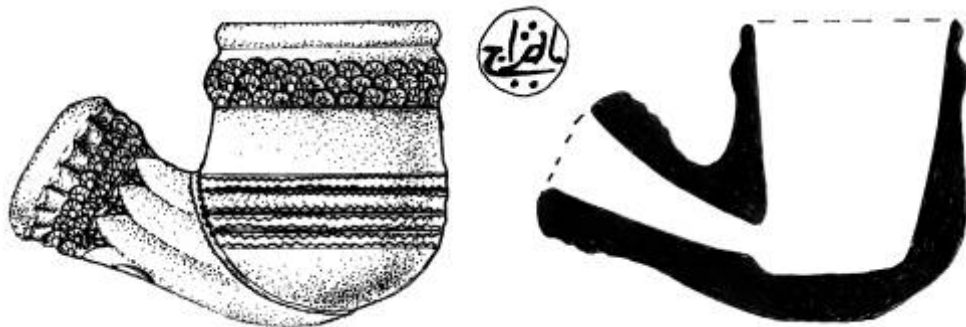
25. Fragment de gambă, inv. 44.290/29, Babadag–Geamie, pastă și angobă de culoare cărămizie. Ștampila se poate citi *Mili*. Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 6/25).

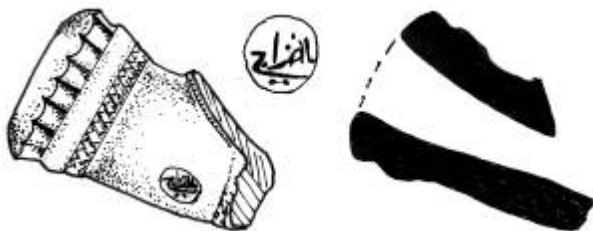
26. Fragment de gambă, fără nr. inv., Babadag–Geamie, pastă și angobă de culoare roșiu-cărămiziu; ștampila este aplicată pe gambă și se citește *Fahrî*. Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 6/26).

27. Pipă, inv. 48.875, Dg = 33 mm, L = 53 mm, H = 41 mm, Di = 24 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșu-marونی (2.5YR 3/6); găvanul este înalt, de formă rotundă (Grupa A), decorat cu roțița dințată; bordura este decorată, la fel și inelul bine evidențiat. Pe gamba scurtă și fațetată are aplicat un marcaj rotund *Ma(..)raci* ?? Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 6/27).

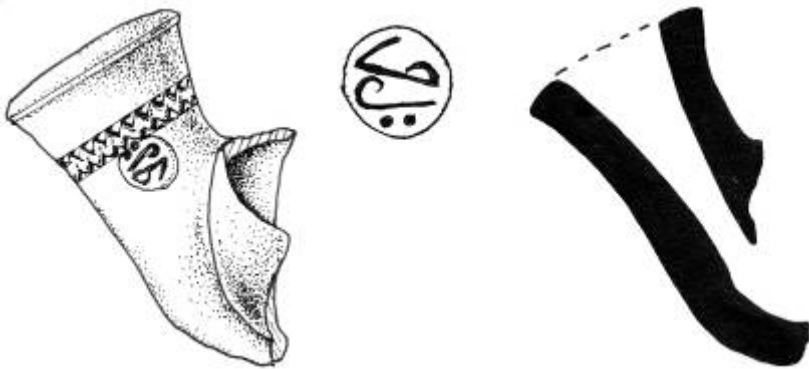
28. Fragment de gambă, fără nr. inv., L = 34 mm, Di = 23 mm, Babadag-Geamie, lucrată din pastă roșiatică cu angobă maron închis (2.5YR 2.5/1); decor realizat cu roțița dințată, inel festonat. Are ștampila *Ma(..)raci* ?? Datare: sec. XVIII-XIX (Pl. 6/28).

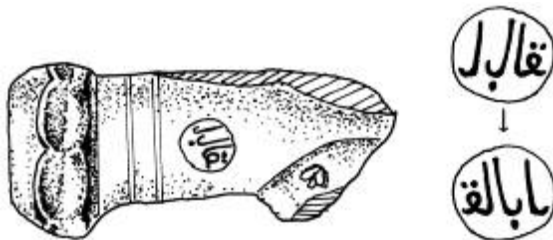
29. Fragment pipă, inv. 44.290/44, Babadag-Geamie, lucrată din pastă și angobă roșie, păstrează ștampila *Haki*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 6/29).

30. Fragment pipă, fără inv., L = 48 mm, Di = 26 mm, Babadag-Geamie, lucrată din pastă și angobă roșie, păstrează marcajul *Haki*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 6/30).

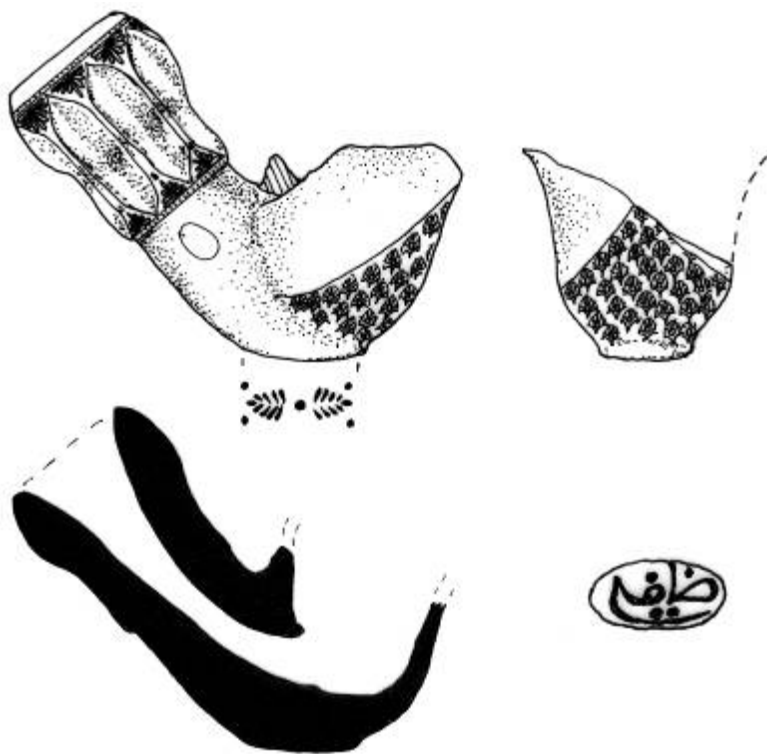

31. Fragment pipă, inv. 44.290/5, L = 52 mm, Babadag–Geamie, lucată din pastă cenușie, cu angobă roșiatică (10R 4/6); păstrează o șampilă de formă rotundă ce redă numele *Babalik*, scris în oglindă. Dată: sec. al XIX-lea (Pl. 7/31).

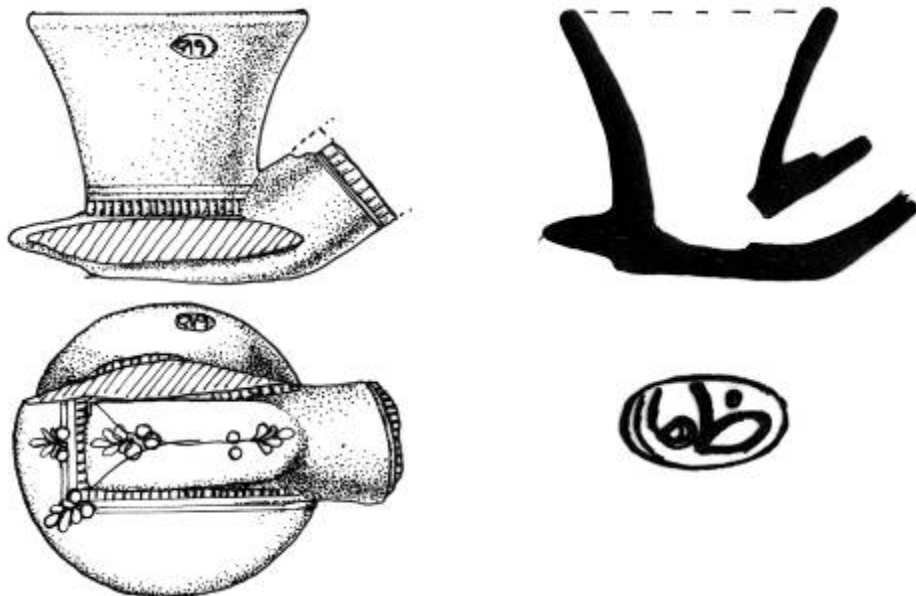
32. Fragment pipă, inv. 44.290/25, L = 56 mm, Di = 24 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșiatică, bogat decorată cu motive vegetale și roțița dințată; păstrează o șampilă cu caractere arabe pe gambă. Dată: sec. al XIX-lea (Pl. 7/32).

33. Pipă fragmentară, fără inv., L = 56 mm, Di = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de bună calitate (10R 4/6), decorată cu palmete și motivul penelor de păun, păstrează pe gambă o șampilă cu caractere arabe (probabil lucrată în același tipar ca exemplarul anterior). Dată: sec. al XIX-lea (Pl. 7/33).

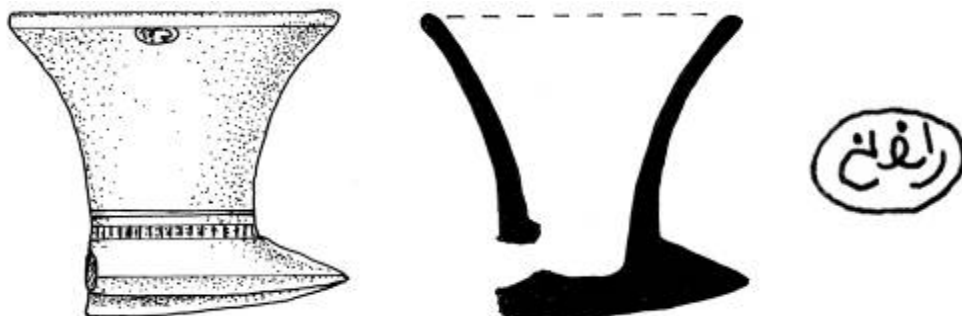

34. Pipă fragmentară, inv. 29.500, H = 37 mm, Măcin, lucrată din pastă și angobă de bună calitate (5YR 4/4); găvanul este modelat sub forma unui trunchi de con⁴⁸ (Grupa B, tip II) și păstrează o ștampilă cu caractere arabe. Analogii: Atena, Corint (Robinson 1985,). Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 7/34).

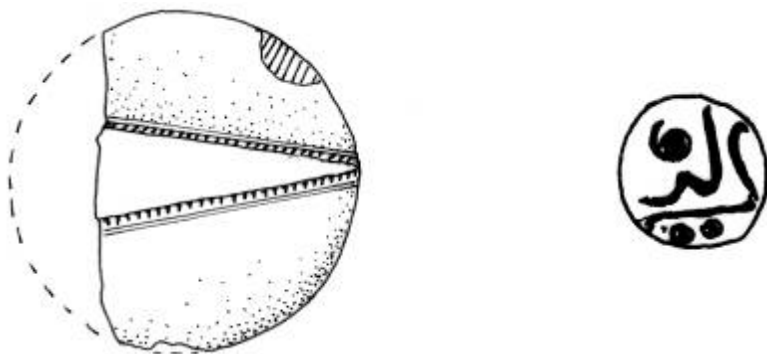
⁴⁸ Forma acestor pipe, cu găvan modelat în formă de disc, a evoluat cel mai probabil din tipul cu găvanul rotund, element care prin aplatizare își pierde funcționalitatea, fiind preluată de bordura înaltă, modelată în formă de trunchi de con.

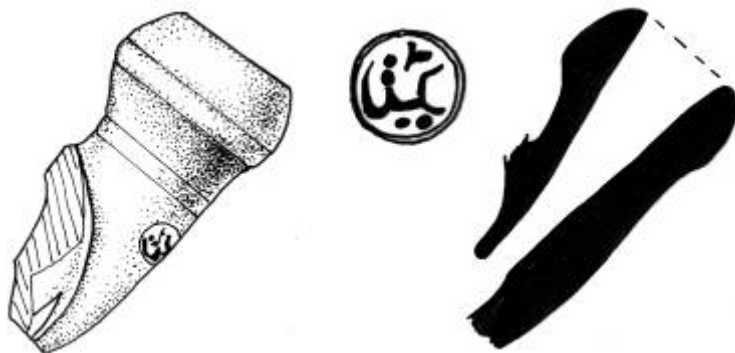
35. Pipă fragmentară, inv. 31.510, H = 40 mm, Nordul Dobrogei, lucrată din pastă și angobă de bună calitate (5YR 4/4); păstrează pe găvan (Grupa B, tip II) o șampilă cu caractere arabe. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 7/35).

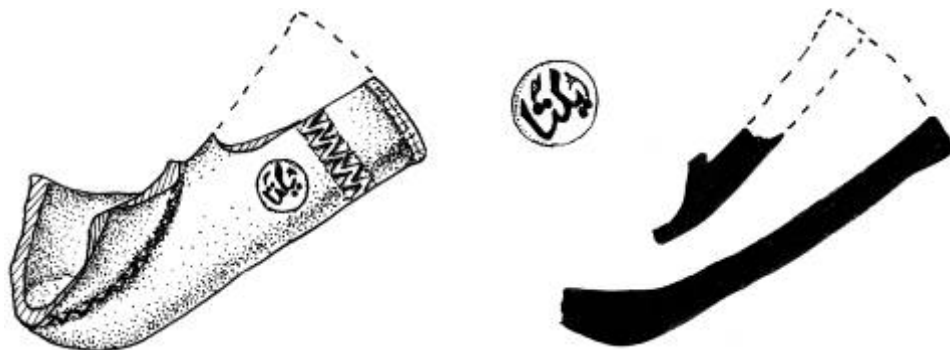
36. Pipă fragmentară, inv. 48.889, H = 44 mm, Isaccea, lucrată din pastă de bună calitate (5YR 4/4); decorată modest, cu roțița dințată, păstrează pe găvan (Grupa B, tip II) un marcaj cu caractere arabe. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 7/36).

37. Fragment pipă, inv. 44.290/23, L = 48 mm, Di = 25 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie (dark red 10 R 3/6), cu decor simplu, realizat prin incizare. Pe gambă are ștampila de formă rotundă *Yekta*. Analogii: Veliko Târnovo (Ilčeva 1975, 187, tab. 1/12), Kerameikos (Robinson 1983, tab. 55/49), Corint (Robinson 1985, Pl. 59/C121, 122), Provadia (Haralambieva 1986, 145, 146). Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/37).

38. Fragment pipă, inv. 44.290/21, L = 57 mm, Di = 26 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie, cu decor de zig-zag-uri aplicat cu roțița. Pe gambă se păstrează ștampila *Yekta*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/38).

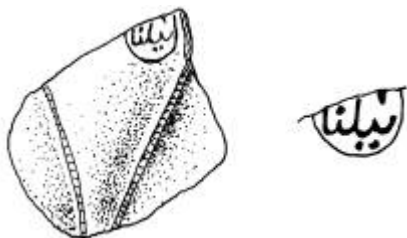
39. Fragment pipă, inv. 44.290/13, L = 44 mm, Di = 24 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie, cu decor de zig-zag-uri aplicat cu roțița. Pe gambă se păstrează marcajul *Yekta*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/39).

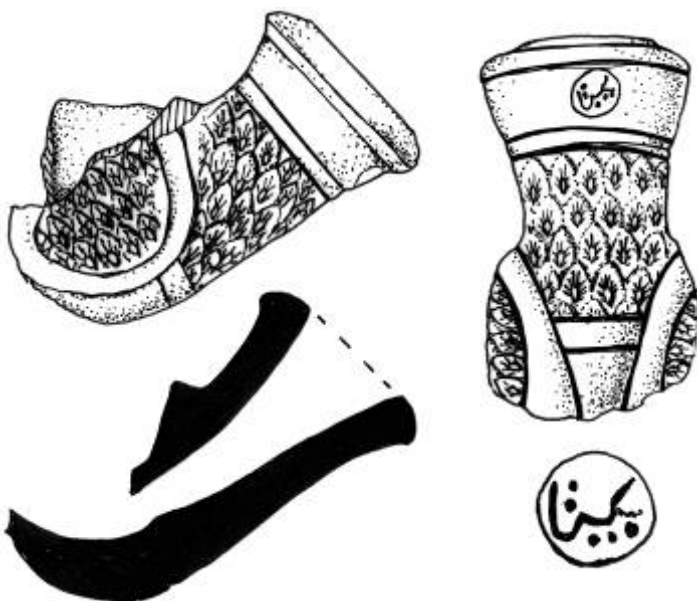
40. Fragment gambă, inv. 44.290/39, L = 25 mm, Di = 29 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie, cu inel polifațetat și bine reliefat, decorată cu motivul penelor de păun. Pe gambă se citește marcajul *Yekta*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/40).

41. Fragment pipă, inv. 44.290/35, Babadag–Geamie, păstrează pe gambă ștampila *Yekta*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/41).

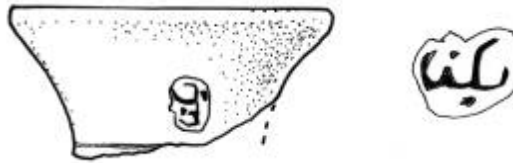
42. Pipă, fragmentară, inv. 48.888, L = 51 mm, Di = 28 mm, Măcin, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie, inel simplu, decorată pe gambă și găvan cu motivul penelor de păun. Pe inel se citește marcajul *Yekta*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/42).

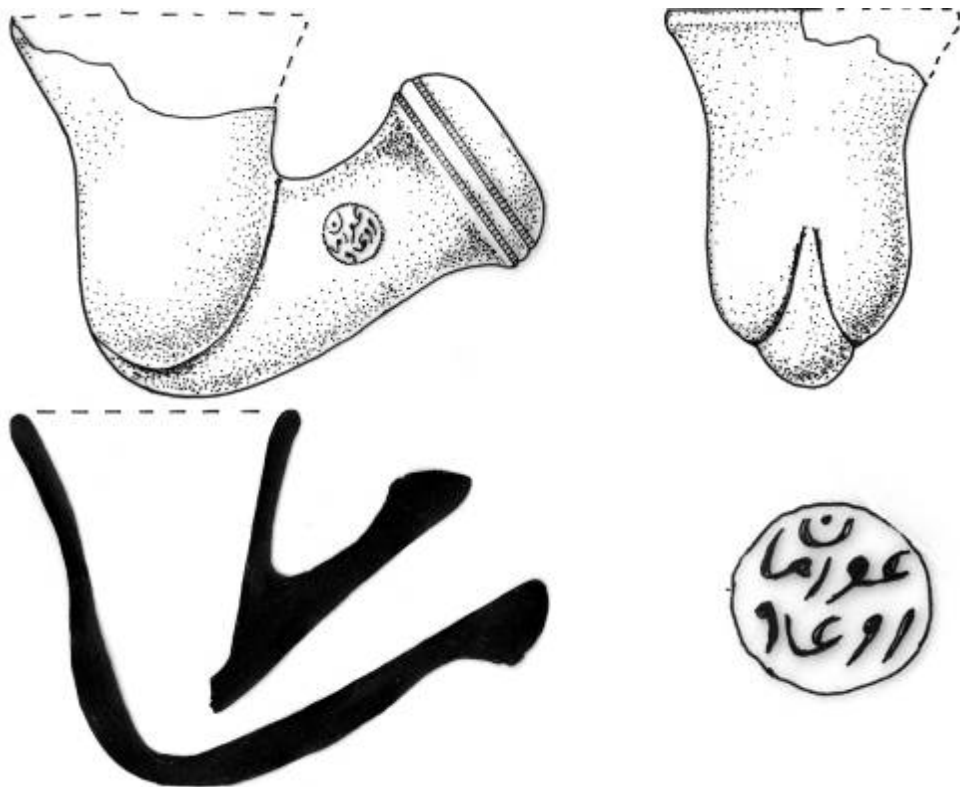
43. Fragment pipă, inv. 29.489, L = 50 mm, Di = 26 mm, Nordul Dobrogei, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie. Inelul este polifațetat și decorat cu palmete. Are marcajul *Yekta*. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 8/43).

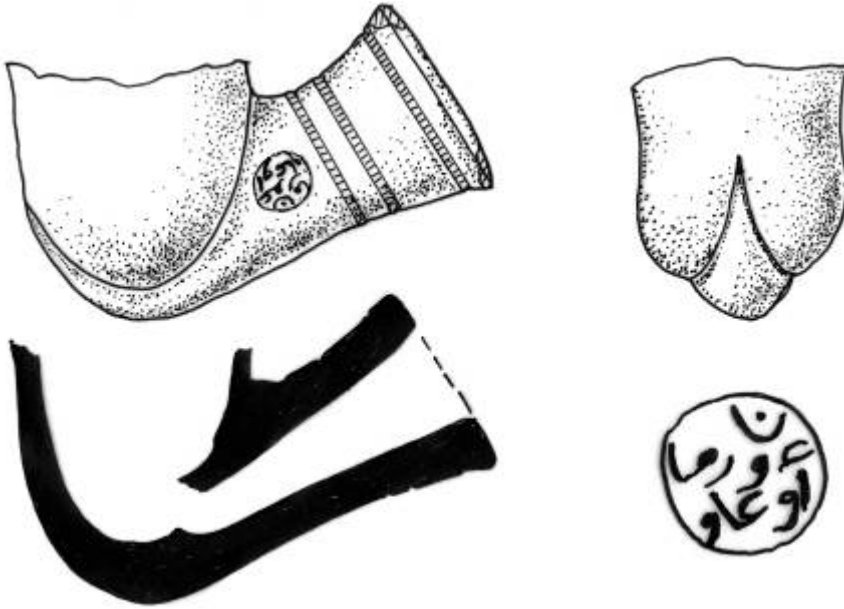
44. Fragment pipă, fără inv., Dg = 43 mm, Babadag-Geamie, cu angobă roșie; se păstrează un fragment din partea superioară a găvanului, cu ștampila *Yekta*.
Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 9/44).

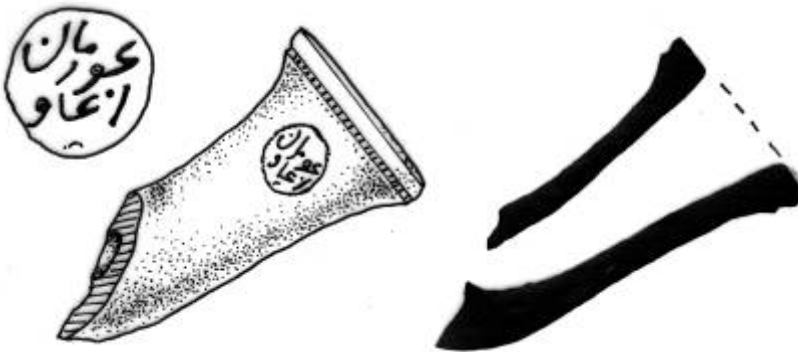
45. Pipă, inv. 29.493, L = 63 mm, H = 50 mm, Di = 30 mm, Măcin, modelată din pastă și angobă de culoare roșie (dark red 10 R 3/6), cu marcajul pe gambă *Averman oğlu*.
Analogii: Moscova (Volkov 1999, fig. 2, 3), Silistra (Todorov 2010, 822, fig. 7/5), Provadia (Haralambieva 1986, tab. V/35, 36), Ruse (Sirakova 1987, tab. IV/6). Datare: sec. al XIX-lea-începutul sec. XX (Pl. 9/45).

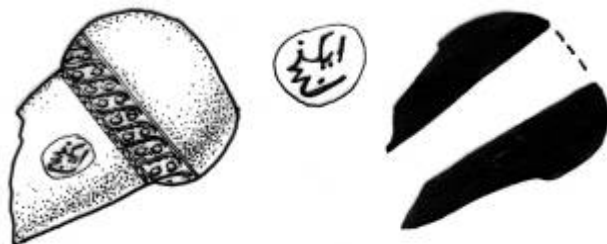
46. Pipă, fragmentară, inv. 29.494, L = 55 mm, Di = 29 mm, Măcin, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie, decorată cu roțița dințată. Pe gambă are marcajul *Averman oğlu*. Datare: sec. al XIX-lea – început de sec. XX (Pl. 9/46).

47. Fragment pipă, inv. 44.290/12, L = 52 mm, Di = 27 mm, Babadag–Geamie, lucrată din pastă și angobă de culoare roșie, decorată cu roțița dințată, păstrează pe gambă marcajul *Averman oğlu*. Datare: sec. al XIX-lea – început de sec. XX (Pl. 9/47).

48. Fragment pipă, inv. 44.290/43, L = 33 mm, Di = 25 mm, Babadag-Geamie, inel decorat, pe gambă se păstrează o ștampilă cu caractere arabe. Datare: sec. al XIX-lea (Pl. 9/48).

*
* * *

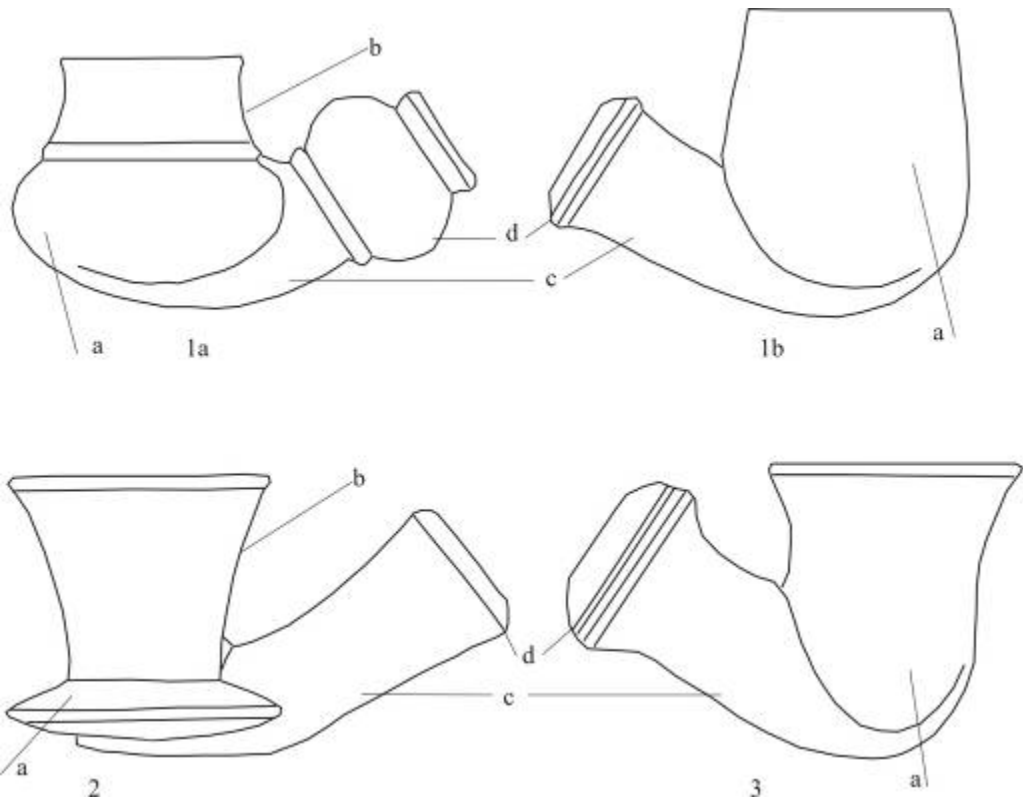
Cu excepția câtorva forme și tipuri clasificate și atribuite unor centre de producție menționate deja în literatura de specialitate⁴⁹ în stadiul actual al cercetării nu putem nota existența unui centru de producție și în zona de nord a Dobrogei. Calitatea excepțională a unor lulele și marcajele meșterilor identificate pe unele exemplare confirmă comerțul cu acest tip de produse din atelierele de la Istanbul, precum și cele din atelierele orașelor de pe linia Dunării, din Bulgaria în întregul Imperiu Otoman și nu numai, fără a exclude prezența imitațiilor și a produselor locale. Fragmentele de pipe și pipele din colecția I.C.E.M. Tulcea, descoperite și analizate până în prezent, permit analogii cu piese identificate în zona Peninsulei Balcanice, dar și în Ucraina, Rusia, Ungaria, Italia, Egipt, lulelele de tip turcesc diferențiindu-se prin formă și decor (Pl. 1-2) de modelele vest-europene.

⁴⁹ Stančeva 1968, 5; Stančeva 1972, 82; Robinson 1985, 151 și urm.; Sirakova 1982, 238; Bakla 1993, 35, 36.

Bibliografie

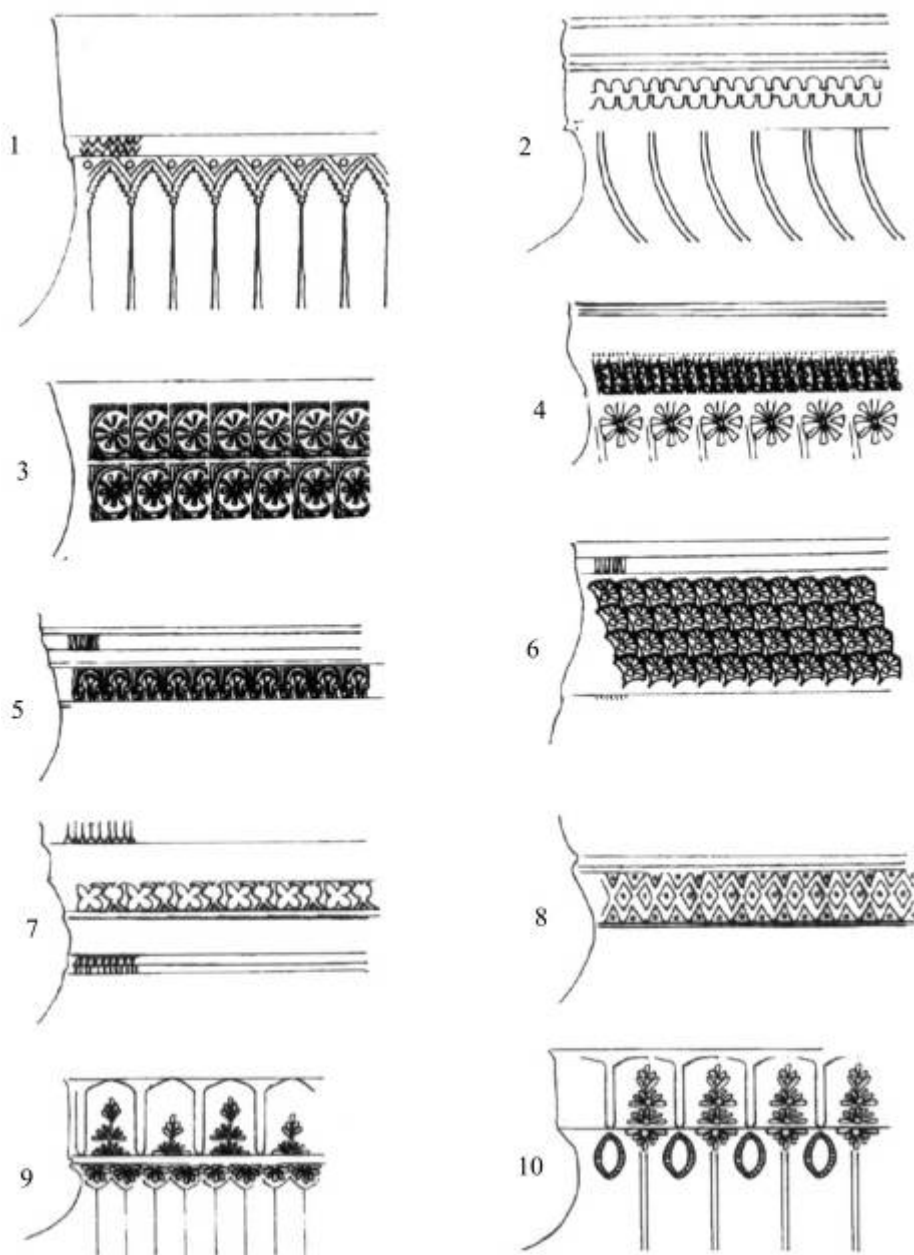
- Andronic, Al., Neamțu, E., Dinu, M. 1967, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, ArhMold 5, 169-286.
- Bakla, E. 1993, *Tophane Lüleçiliği. The Pipe-Making Industry of Tophane*, Istanbul.
- Bikić, V. 2003, *Gradska keramika Beograda (16-17. vek)*, Beograd.
- Bojilova, P., Sirakova, I. 1991, *Luli i čibuci ot fonda ha otdel „etnografija” pri istoričeskija muzei – Šumen*, Godišnik na muzeite ot Severna Bălgarija 17, 165-174.
- Cantea, G. 1959, *Cercetări arheologice pe dealul Mihai Vodă și împrejurimi*, în Ionașcu, I. (ed.), *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 91-145.
- Costea, I., Stănică, A., Ignat, A. 2007, *Pipe de lut descoperite la Babadağ*, Peuce, S.N. 5, 335-362.
- Diculescu, Vl., Iancovici, S., Danielopolu, C., Popa, M. N. 1970, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829-1858)*, București.
- Fotić, Al. 2011, *The Introduction of Coffee and Tobacco to the Mid-West Balkans*, AOrient. 64, 1, 89-100.
- Gaál, A. 2004, *Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében*, A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 26, 259-295.
- Gosse, Ph. 2007, *Les pipes de la quarantaine: Fouilles du port antique de Pomègues (Marseille)*, în Davey, P. J. (ed.), *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe*, 19, BAR, S1590, 1-164.
- Gruia, A. M. 2012, *Pipele de la Reghin*, Apulum 49, series Historia & Patrimonium, 259-280.
- Gusar, K. 2008, *Archaeological finds of clay tobacco pipes from the collection of the Zadar National Museum*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 25, 135-154.
- Haralambieva, A. 1986, *Luli za čubuce ot gradskija muzej v Provadija*, Izvestija Varna 22, 37, 141-147.
- Hayes, J. W. 1980, *Turkish Clay Pipes: a Provisional Typology*, în Davey, P. J. (ed.), *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe*, 4, BAR 92, 3-10.
- Hayes, J. W. 1992, *Excavations at Saraçhane in Istanbul. Vol. 2. The Pottery*, Dumbarton Oaks.
- Holl, I. 2005, *Fundkomplexe des 15.-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*, Varia Archaeologica Hungarica 17.
- Humphrey, J. W. 1990, *The Turkish Clay Smoking Pipes of Mytilene*, Society for Clay Pipe Research 26, 2-9.
- Ilčeva, V. 1975, *Glineni luli ot Veliko Tărnovo*, Godišnik na Muzeite ot Severna Bălgarija 1, 179-199.
- Ionașcu, I., Zirra, V. 1959, *Mănăstirea Radu Vodă și biserica Bucur*, în Ionașcu, I. (ed.), *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 49-85.

- Ionescu, M. D. 1904, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București.
- Jugănar, G. 2004, *Babadag/ Județ: Tulcea/ Punct: Autogară / Anul 2004*, <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=3064> (mai 2013).
- Kocabaş, H. 1962, *Tophane lüleciliği*, Türk etnografya dergisi 5, 12-13.
- Kopeczny, Z., Dincă, R. 2012, *Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Center of Timișoara*, Ziridava. *Studia Archaeologica* 26, 1, 167-190.
- Laufer, B. 1924, *Introduction of Tobacco into Europe*, Field Museum of Natural History, Anthropological Leaflets 19, Chicago.
- Mateescu, T. 1994, *Cultura tutunului în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, Revista Arhivelor 2, 176-185.
- Robinson, R. 1983, *Clay Tobacco Pipes from the Kerameikos*, Athenische Mitteilungen 98, 265-285.
- Robinson, R. 1985, *Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora*, Hesperia 54, 2, 149-203.
- Sirakova, I. 1987, *Glineni luli za čibuca ot fonda na oim – Ruse*, Godišnik na muzeite ot Severna Bălgarija 13, 237-245.
- Stančeva, M., Medarova, S. 1968, *Proizvodstvo na glineni luli u nas*, Muzei i Pametnici na Kulturata 4, 4-13.
- Stančeva, M. 1972, *Kolekcijata ot luli vāv varnenskija muzej*, Izvestija Varna 8, 23, 81-99.
- Todorov, V. 2010, *Harakteristika na kolekcijata keramični luli ot Silistra*, în *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, suppl. V, Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova*, Sofia, 813-826.
- Vasiliiu, I. 1996, *Știri istorice – orașul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12, 195-224.
- Volkov, I. 1999, *Častnaja kolekcija „tureckih” kuritel’nyh trubok iz Moskvy*, <http://www.opentextnn.ru/history/archaeology/library/?id=836> (martie 2013).

Pl. 1. Tipuri de găvan: Pipă cu găvan rotund (1a, 1b); Pipă cu găvan în formă de disc (2); Pipă cu găvan în formă de clopot (3). Elementele componente ale pipei: găvan (a); bordură (b); gambă (c); inel (d).

Plate 1. Bowls types: Pipe with rounded bowl (1a-b); Pipe with bowl in disk form (2); Pipe with bowl in lily-shape (3). Elements of a pipe: bowl (a); rim (b); shank (c); ring (d).

Planșa 2. Motive decorative.
Plate 2. Ornamental motifs.

Planşa 3.
Plate 3.

Planșa 4.
Plate 4.

Planșa 5.
Plate 5.

Planșa 6.
Plate 6.

31

32

33

34

35

36

Planşa 7.
Plate 7.

Planșa 8.
Plate 8.

Planşa 9.
Plate 9.